

Mutlová, Petra

Kodikologické poznámky

In: Mutlová, Petra. *Nicolai Dresdensis Apologia : de conclusionibus doctorum in Constantia de materia sanguinis*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2015, pp. 53-59

ISBN 978-80-210-8124-6

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/135129>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KODIKOLOGICKÉ POZNÁMKY

Název a atribuce Apologie

Mikulášovo dílo je rukopisně zachováno pod různými názvy, z nichž do širší povědomosti přešlo zkrácené počestěné označení *Apologie* (resp. *Apologie proti sněmu kostnickému*). Pochází zřejmě od Hermanna von der Hardta, který pod názvem *Apologia pro communione plebis sub utraque specie contra conclusiones doctorum in Constantiensi concilio editas* otiskl tento text jako dílo Jakoubka ze Stříbra v roce 1698.¹⁵⁷ Pravděpodobně na základě Hardtova starého tisku jej pak Sedlák,¹⁵⁸ který také správně připsal jeho autorství Mikulášovi, označil jako *De conclusionibus doctorum in Constancia de materia sanguinis (de communione calicis)* a tento název se pak vyskytl i v dalších soupisech Mikulášových prací.¹⁵⁹ V rukopisech nebývá nadepsán vůbec, případně jen jako *Conclusiones de communione utriusque specie* (resp. variace tohoto označení) nebo *Conclusiones doctorum de Constancia* či *Articuli* (tj. proti kostnickým konkluzím), ve shodě s tím, jak na svůj spis odkazuje samotný Mikuláš. Vratislavský rukopis přináší titul *Replicacio garrula husitarum contra conclusiones de communione sub utraque specie doctorum concilii Constanciensis*; v rukopise dochovaném v Koblenzi se čte explicit *Cortina de sanguine*.

Že se jedná o dílo Mikulášovo, lze bezpochyby přijmout. Hardtova mylná atribuce pramenila pravděpodobně z toho, že postavu Mikuláše vůbec neznal, nebo měla co do činění s faktem, že to byl především Jakoubek, kdo se podílel na zává-

157 HARDT, H. von der: *Magnum oecumenicum* 3, col. 591–657.

158 SEDLÁK, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 54, 1913, s. 405–408; později SEDLÁK, J.: *Mikuláš*, s. 7, 29.

159 *Master Nicholas*, s. 31.

dění laického kalicha v Čechách. Vodítko poskytuje rukopis z pražské Národní knihovny sign. III G 9, který text nadepisuje *Incipit tractatus magistri Nycolay de Drazna*,¹⁶⁰ a jistotu pak i sám Mikuláš, který má ve zvyku se na svá díla odvolávat či je citovat jinde. V samotné *Apologii* totiž zaznívá několik odkazů na jeho další díla, která nelze vztáhnout k literární produkci Jakoubkově:

- „et sic de aliis excusacionibus in Punctis“ (Praha, Národní knihovna ČR, sign. IV G 15, f. 169r^b) – jednoznačný odkaz na Mikulášova *Puncta* ve třetí konkluzi, kde jsou kritizovány výmluvy na lidskou tradici či zvyklosti při vysluhování eucharistie¹⁶¹
- pisář rukopisu Praha, Národní knihovna ČR, sign. VII E 27, při zkrácení několikařádkového citátu z Viléma z Montlazuunu, který se objevil už v *Punctech*, tento úsek v *Apologii* uvozuje: „ut patet in Punctis de ecclesia“ (f. 44r)
- „et de ista materia alibi est plus dictum“ (Praha, Národní knihovna ČR, sign. III G 9, f. 82r) – odkaz v úseku, kde se píše o kacířských doktorech, kteří schvalují přijímání jen pod jednou způsobou a místo uznání Písma svatého jako nejvyšší autority se obracejí ke svým vlastním výkladům, je možné vztáhnout na Mikulášovu *Tabule*¹⁶²

Na *Apologii* pak Mikuláš odkazuje ve svých dalších dílech:

Contra Gallum:

- „Et de isto copiose patet, ubi dictum est de materia De usura et De conclusionibus doctorum de Constancia de comunione calicis.“¹⁶³

De iuramento II:

- „Et de isto lacius vide ubi dictum est de huiusmodi Conclusionibus et in materia de usuris.“¹⁶⁴

De usuris:

- „Vide copiose ubi dictum est *De comunione calicis*, circa quintam conclusionem, ubi ponitur numerus vigesimus.“¹⁶⁵

160 Na nadpis upozornil TOMEK, V. V.: *Dějepis* 3, s. 623, pozn. 34; TRUHLÁŘ, J.: *Paběrky*, s. 662.

161 Podobná kritika výmluv a domnělých nebezpečí se čte např. v *Nicolai ... Puncta*, s. 106–107 a jinde.

162 Kritika neoprávněné interpretace Písma a odkaz na stejné místo Gratianova dekretu je na začátku páté tabule – *Master Nicholas*, s. 47–48; podobně odvolávku interpretuje i Cegna – viz *Nicolai ... Puncta*, s. 155.

163 KRMÍČKOVÁ, H.: *Studie a texty*, s. 195. Znovu je třeba upozornit, že tento odkaz se objevuje pouze ve dvou ze čtyř dochovaných rukopisů tohoto textu.

164 CEGNA, Romolo: *Il Tractatus de iuramento di Nicola della Rosa Nera*. Aevum. Rassegna di Scienze storiche linguistiche e filologiche 82/2, 2008, s. 488.

165 DE VOOGHT, Paul: *Le traité «De usuris» de Nicolas de Dresde*. Recherches de Théologie ancienne et médiévale 45, 1978, s. 232, který ovšem odkaz interpretuje jako odvolávku na „Nicolai de Dresda *Sermo ad clerum de materia sanguinis*“ (tamtéž, s. 232, pozn. 533); jedná se ale o *Apologii*, která je na rozdíl od *Sermo Nisi manducaveritis* členěna na konkluze a číslované úseky.

Expositio super Pater noster:

- „Et de hiis omnibus vide, ubi dictum est de usura et materia sanguinis circa sextam conclusionem.“¹⁶⁶

Querite primum regnum Dei:

- „Et de illo dictum est in Conclusionibus de materia sanguinis.“¹⁶⁷

De purgatorio:

- „Et de adhibenda fide dictis doctorum, vide in conclusionibus doctorum de materia sanguinis et in materia de usuris.“¹⁶⁸
- „Et de isto scilicet que sit differentia inter ecclesiam et sinagogam, require in Conclusionibus doctorum de materia sanguinis.“¹⁶⁹
- „Et de acceptionibus ecclesie dictum est in conclusionibus de materia sanguinis circa quartam conclusionem.“¹⁷⁰
- „Et de ista materia dictum est in conclusionibus ipsorum De materia sanguinis.“¹⁷¹

Kromě nepochybného svědectví samotného autora a obsahové příbuznosti s jeho dalšími traktáty, o které byla řeč výše, je možné uvažovat o zařazení *Apologie* mezi spisy Mikuláše z Drážďan i s ohledem na její styl. Jan Sedlák vyjádřil přesvědčení, že po stylistické stránce lze *Apologii* Mikulášovi připsat bez pochyb.¹⁷² S jeho názorem lze souhlasit – *Apologie* vskutku disponuje všemi znaky typickými pro Mikulášův styl (logicky velmi obratně vystavěné argumenty podepřené hojnými citacemi z kanonického práva, jejich přesné určení, jistá stylistická říznost i určitý patos, v neposlední řadě i některé charakteristické obraty)¹⁷³ – přesto je možné zároveň upozornit, že *Apologie* ze stylistického rámce Mikulášovy tvorby lehce vybočuje. Komplexní stylistický rozbor jeho literární pozůstalosti nebyl ještě proveden,¹⁷⁴ z dostupných edic

166 Nicolai Dresdensis Expositio, s. 160. Jako odkaz na *Apologii* lze číst i úsek, který se čte tamtéž, s. 142: „...qui scilicet per oppositum in nupciis et convivio sui sacratissimi corporis et sanguinis vinum, quod letificat cor hominis et quod admiscuit omnibus fidelibus Proverbiorum IX, converterent in aquam sive manuum et digitorum ipsorum locionem, dantes populo fidei laicali pro sanguine suo in sacramento, sub forma vini contento, eandem. (Et de ista materia alibi copiosius est dictum).“

167 NICOLAUS DE DRESDA: *Querite primum regnum Dei*. Ed. J. NECHUTOVÁ. Brno 1967, s. 52.

168 DE VOOGHT, Paul: *Le dialogue «De purgatorio» (1415) de Nicolas de Dresde*. Recherches de Théologie ancienne et médiévale 42, 1975, s. 157–158; *Nicola della Rosa Nera ... De reliquiis*, s. 62.

169 DE VOOGHT, P.: *Le dialogue «De purgatorio»*, s. 172; *Nicola della Rosa Nera ... De reliquiis*, s. 75.

170 DE VOOGHT, P.: *Le dialogue «De purgatorio»*, s. 211; *Nicola della Rosa Nera ... De reliquiis*, s. 110.

171 DE VOOGHT, P.: *Le dialogue «De purgatorio»*, s. 222; *Nicola della Rosa Nera ... De reliquiis*, s. 120.

172 SEDLÁK, J.: *Počátkové kalicha*, Časopis katolického duchovenstva 54, 1913, s. 405–408.

173 O nich SEDLÁK, J.: *Mikuláš*, s. 30, pozn. 2; zde nutno dodat, že zmiňované označení sv. Pavla jako „celestis miles et studens“ se v *Apologii* nevyskytuje.

174 Prvotní pokus podnikla v roce 1987 Noemi Sklenářová v diplomové práci zpracované na Ústavu klasických studií FF MU v Brně: SKLENÁŘOVÁ, Noemi. *Rétorika spisu Mikuláše z Drážďan De conclusionibus*. Brno: Univerzita J. Ev. Purkyně. Filozofická fakulta. Ústav klasických studií, 1987. Vedoucí diplomové

Mikulášových děl je ovšem zřejmé, že emotivně laděné pasáže do svých děl Mikuláš většinou přebíral – kromě bible také z autorit „modernorum“. U *Apologie* zaujmou především pasáže ze *Speculum aureum*, *Horologium aeternae sapientiae* Jindřicha Susona, či *Compendium theologicae veritatis* Hugona Ripelina ze Štrasburku. Především spis dominikánského mystika Jindřicha Susona lze považovat za autoritu poměrně neotřelou i v rámci Mikulášových spisů – v *Apologii* je z ní vystavěna dlouhá závěrečná pasáž a exaltované líčení trestů, které postihnou kostnické doktory. Mikuláš zde do textu *Horologia* zajímavě zasahuje: místo v *Horologiu* užitých biblických míst zde vybírá pasáže jiné, které se mu pro daný účel zřejmě zdály pádnější či přesvědčivější.¹⁷⁵ Přes všechny útočné pasáže se však *Apologie* zdá být v jistém smyslu mírnější než Mikulášova další díla: např. podobně ironické výpady, jaké Mikuláš volí při kritice uctívání obrazů, kde místo jejich náboženské funkce při vedení prostého lidu ke zbožnosti neváhá ke stejnému efektu doporučit nadměrnou a častou opilst,¹⁷⁶ při četbě *Apologie* hledáme marně a při pátrání po podobně jízlivých a sarkastických pasážích budeme *Apologii* zklamáni.

Stylistický rozbor celé Mikulášovy literární pozůstalosti v budoucnu jistě přinese cenné výsledky a teprve poté se ukáže, zda je styl *Apologie* více či méně „mikulášovský“. V této chvíli stačí tedy poznamenat, že její styl neodporuje přijetí Mikulášova autorství a že teprve rozsáhlejší srovnání ukáže, nakolik mohl být Mikuláš ovlivněn například svými kolegy a jinými okolnostmi při formulaci této rázné odpovědi na kostnický zákaz kalicha.

Struktura Apologie

Krátký komentář si žádá i samotná struktura *Apologie* a její členění. Jak vyplývá ze stylizace kostnického zákazu kalicha, je Mikulášova odpověď vystavěna na základě těchto šesti sněmovních konkluzí a několika k nim připojených bodů, na které pak navazuje uvedením dekretu *Cum in nonnullis* a reakcí na něj. Mikuláš nejdříve přináší doslovné znění kostnické argumentace a posléze na ni reaguje. Činí tak především shromážděním biblických citátů a důkazů z obecně přijímaných církevních autorit, které jsou v přímém rozporu s tvrzením kostnických doktorů, resp. s auto-

práce PhDr. Jana Nechutová, CSc.; tato práce s ohledem na tehdejší stav znalostí o Mikulášově literární tvorbě, a především ediční zpřístupnění jeho spisů nemohla přinést zásadní výsledky. Komplexní stylistické zhodnocení bude možné provést, až budou Mikulášova díla k dispozici v kritických edicích.

175 Například z Deuteronomia, Lyrovy *Postily* aj.; v jednom z dochovaných rukopisů *Apologie* jsou tyto interpolace velmi přehledně zaznamenány *in margine*.

176 NICOLAUS DE DRESDA: *De imaginibus*. Ed. J. NECHUTOVÁ. Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university E 15, 1970, s. 228.

ritami jimi uvedenými. Takto je rozebráno všech šest konkluzí a jednoduchý výklad je navíc vnitřně členěn a očíslován od jedné do dvaceti osmi. Číslování logicky třídí jednotlivé myšlenky do bloků, zpočátku krátkých (první konkluze má dvanáct bodů), posléze delších, kdy jeden blok tvoří vždy kostnická konkluze s podpůrnými autoritami, druhý Mikulášova odpověď (konkluze dva až šest). Po šesti konkluzích kostnický sněm uvedl tři další připomínky (ve starých tiscích tvoří zvláštní kapitolu nadepsanou *Examinata argumenta, pro communionem sub utraque a Jacobello advecta*), které Mikuláš opět vyvrací (body dvacet tři až dvacet osm). V rukopisech je zmíněné číslování naznačeno různým způsobem, většinou je zakončeno maskuliní koncovkou a odpovídá zřejmě označení *numerus* (jak dokazuje výše uvedená odvolávka v *De usuris*) či *articulus*, případně je zakončeno ablativním *-o*, v jednom případě i *-a*.

Zmíněné číslování lze chápat především jako nástroj pro přehlednější členění textu, který měl umožnit snazší orientaci v něm, a tím i jeho pochopení. U právníky přesně uvažující myslí to nepřekvapí a s tímto jevem se u Mikulášových textů setkáváme velmi často – pro ilustraci lze uvést jeho dílo *Tabule veteris et novi coloris*,¹⁷⁷ nazývané také *Cortina de Antichristo*, které je členěno stejným přehledným způsobem, tedy do několika *tabulí* a v jejich rámci i do očíslovaných pasáží. Zajímavé je, že ve dvou krakovských rukopisech *Apologie* je šestá konkluze shodně označena jako *sexta tabula*, přičemž text Mikulášových *Tabulí* je dochován pouze v jednom z nich. Jiné rukopisy takovou iregularitu nezaznamenávají, proto se pravděpodobně jedná o pouhou písařskou nepozornost, která byla opsána písařem buď přímo, či přes společnou předlohu obou rukopisů. Aluzi na *Tabule* neboli *Cortinu* pak obsahuje i rukopis *Apologie* dochovaný v Koblenzi, ve kterém se čte explicit *Cortina de sanguine*.¹⁷⁸

Po šesti konkluzích a jejich vyvrácení pak Mikuláš přináší dekret z třináctého zasedání kostnického sněmu, který byl 15. července 1415 zveřejněn pod názvem *Cum in nonnullis* a jímž bylo odsouzeno přijímání podobojí pro laiky. Na něj pak navazuje zhruba čtyři folia dlouhým úsekem, ve kterém dovádí svoji argumentaci k závěrečnému odmítnutí platnosti a uznání kostnického dekretu. Odhlédneme-li od zlom-

177 Vydáno v *Master Nicholas*, s. 38–65. Ve studii předcházející edici je o tomto díle pojednáno podrobněji (s. 9–11). O pozdějších adaptacích tohoto textu ve dvou známých rukopisech, tzv. Göttingenském a Jenském, existuje poměrně rozsáhlá literatura, především uměleckohistorická; nejnověji shrnuje odbornou literaturu k tématu ŠMAHEL, František: *Die Tabule veteris et novi coloris als audiovisuelles Medium hussitischer Agitation*. Studie o rukopisech 29, 1992, s. 95–105; Jenský kodex se nedávno dočkal výpravného dvousvazkového vydání s rozsáhlým komentářem: *Jenský kodex: Faksimile a komentář*. Ed. M. VACULÍNOVÁ a kol. 2 sv. Praha 2010.

178 Nutno ovšem dodat, že tento písař i známou kroniku *Flores temporum* v témže rukopise nadepsal *Incipit cortina (?) quod intitulatur Flores temporum...* (f. 182r^v). O významu a užití *cortina* viz *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum* I. A–C. Ed. B. RYBA – D. MARTÍNKOVÁ et al. Praha 1987, s. 953.

kovitě dochovaných kopií, u tří ze třinácti rukopisů *Apologie* lze v tomto místě pozorovat určitý přelom. Rukopisy Kraków, sign. BJ 1690, a Wrocław, sign. I Q 90, již dekret *Cum in nonnullis* a závěr *Apologie* nepřinášejí; rukopis Kraków, sign. BJ 2148, má text přehozený tak, že v kodexu je nejdříve vevázána závěrečná část (od dekretu *Cum in nonnullis* do konce) a začátek se objevuje až na konci kodexu. Starší katalogy tuto skutečnost často reflektovaly tak, že oddělovaly kostnický dekret a Mikulášovu odpověď, a chápaly je jako samostatné jednotky. I z tohoto důvodu zůstávala *Apologie* v katalogích často neidentifikována. Faktem ale je, že převážná většina kompletních textů *Apologie* přináší text shodně i s kostnickým dekretem a na něj plynule navazující replikou a neodděluje je žádnými výraznými nadpisy či jinými předěly. Kolofóny jednotlivých dochovaných kopií také shodně mluví o konci traktátu či díle pojednávajícím o kostnických konkluzích a odpovědích na ně s jejich odmítnutím.¹⁷⁹ Text také působí logicky uceleně i přesto, že pouze první část textu, tedy konkluze a odpovědi, jsou číslovány, závěrečná část již ne. V první části totiž Mikuláš reaguje na kostnické argumenty a musí se držet jimi vytyčené linie. Teprve v závěru – poté co prezentoval kostnické argumenty jako snůšku bibli odporujících názorů – mohl dát průchod svému vlastnímu stylu a názorům. Přináší zde delší úseky z *Compendia theologiae veritatis* Hugona Ripelina ze Štrasburku, *Apokalypsy* a z *Horologia aeternae sapientiae* Jindřicha Susona, které svým vypjatým tónem a patosem korespondují s téměř hysterickým tónem *Apologie* a jsou logicky očekávaným vyústěním prezentovaného tématu.

Kompaktnost textu navíc dokládá i ojedinelý rejstřík, který se k *Apologii* dochoval v jednom z jejích rukopisů (Praha, Národní knihovna ČR, sign. VII E 27, f. 70r). Převazbou byl sice zařazen o několik folií dále, stejně jako poslední list textu, psán je ovšem stejnou rukou jako samotný text. Zpracován je tak, že tematicky odkazuje na místa probíraná v textu, a to pomocí krátkých glos, která jsou v textu zaznamenána *in margine*. Tyto glosy jsou v průběhu textu navíc abecedně seskupeny pod písmena A až P, která jsou také vyznačena na okrajích.¹⁸⁰ V rejstříku jsou pak slovní glosy seřazeny abecedně a je k nim přiřazeno písmeno odpovídající jejich výskytu v textu dohromady s odkazem na příslušnou konkluzi.¹⁸¹ Poněkud komplikovanější jsou odkazy na konkluze, které se v rejstříku objevují a které neodpovídají zcela čle-

179 Více v edici; za průkazný lze považovat např. explicit v rukopise Praha, Národní knihovna ČR, sign. VII E 27, f. 62r: „Expliciunt conclusiones de Constancia contra communionem sub utraque specie et responsiones ad eas et condemnationem ipsorum“.

180 Kromě písmene A, které se zřejmě ztratilo oříznutím stránky.

181 Několik marginálních glos není v rejstříku zachyceno (např. f. 40r *quomodo similitudo claudicat*; f. 43r *in ecclesia nomine et re*; f. 60r *canes*), jejich nečetnost však prozrazuje, že důvodem jejich omise byla nejspíše nepozornost; v jednom případě je naopak v rejstříku zachycena glosa, která se neče v textu. Nepochopitelnou se naopak dnes jeví skutečnost, že závěrečný úsek textu (f. 60v–62r), obsahující větší počet marginálních glos, není do rejstříku zahrnut, ač prostorově píšeť omezen nebyl.

nění konkluzí v textu *Apologie*: písmeno A odpovídá první konkluzi textu; B druhé; C a D třetí; E sice spadá pod třetí konkluzi, ale v rejstříku se objevuje jako *quarta*; F a G jsou správně zařazeny pod čtvrtou konkluzi; H pod pátou; I, J a K pod šestou, kam je zároveň zařazen i zbytek textu, indexovaný písmeny L až P (L zahrnuje body 23 až 26; M 27 a 28; pod N se skrývá závěrečný útok na kostnické konkluze a text dekretu *Cum in nonnullis*; O a P zahrnují konec textu). Toto členění je pozoruhodné i proto, že v tomto rukopise jsou jednotlivé konkluze v textu zřetelně odděleny, a to buď pomocí nadpisu přímo v textu, pravidelně pak na okraji s příslušnou číslovkou, kde se často vyskytují marginální poznámky typu *sunt verba doctorum* a přínáležející *responsio*. Bez zajímavosti není ani fakt, že zatímco v textu *Apologie* píšar střídá arabské a římské číslovky, jak to bylo tehdy obvyklé, v rejstříku se progresivnější arabské formy neuplatnily. Tento rejstřík může při bližším zkoumání napovědět nejen něco o chápání textu a orientaci v něm,¹⁸² především však jednoznačně dokládá jednodušnost a kompaktnost textu *Apologie*, jak byl výše popsán. Ve světle výše uvedených skutečností tedy nic neodporuje přijetí faktu, že *Apologie* sestává ze dvou částí, tzn. z analýzy konkluzí kostnického sněmu a z dekretu *Cum in nonnullis* a reakce na něj, které tvoří homogenní celek.

O datování díla bylo pojednáno v předchozí kapitole, kde byla *Apologie* začleněna do kontextu ostatních Mikulášových utrakvistických prací. Jak bylo demonstrováno, *Apologie* vznikla v druhé půli roku 1415. Nyní lze dále konstatovat, že její autorství je možno bez výhrad připsat Mikuláši z Drážďan, a že forma, v níž ji zachytila většina rukopisů, byla s největší pravděpodobností ta, kterou jí původně vtiskl sám Mikuláš.

182 Tematické rejstříky byly sice v 15. století standardními akademickými pomůckami, velmi se ale lišilo jejich užití u různých typů textů, což je doposud nepříliš probádané téma. Obecně lze říci, že většinou se s rejstříky a s členěním textů na kratší úseky setkáme ve spojení s díly „tradičních“ autorit (Jeroným, Augustýn apod.), resp. u biblických či kazatelských textů a pomůcek, kde bylo důležité rychle a jednoduše lokalizovat požadovanou informaci. U literárních textů, jako je *Apologie*, jejíž zamýšlené publikum nebylo masové a ani zřejmě nebyla určena k orální či vizuální transmisi, je výskyt podobné pomůcky spíše ojedinělý. Více např. HUDSON, Anne: *Studies in the Transmisson of Wyclif's Writings*. Aldershot 2008, která se zabývala rejstříky k souborným Viklefovým pracím, pocházejícím z českého prostředí a ze stejného období jako *Apologie*. Obecně k vývoji pomůcek usnadňujících orientaci v rukopisném materiálu viz např. ROUSE, Mary A. – ROUSE, Richard H.: *Authentic Witnesses: Approaches to Medieval Texts and Manuscripts*. Notre Dame, Ind. 1991.

